

De Koekenfabriek

Otto Beaujon

De Koekenfabriek

Honderd jaar lijnolie uit Oudewater

De oudst bewaard gebleven foto van de Koekenfabriek in Oudewater, kort na de bouw in 1880. Een aantal mensen kijkt naar de fotograaf aan de overkant van de Hollandse IJssel.

Uitgeverij THOTH Bussum

Deze uitgave is mede totstandgekomen dankzij financiële steun van

Prins Bernhard Cultuurfonds Utrecht
(Van Hoorn – Koster Fonds)

Stichting Carel Nengerman Fonds

Stichting Carel Nengerman Fonds

Stichting Sint Lucia Fonds

Hendrik Verloop Stichting

Mr. E.J. Verloop

Inhoud

Woord vooraf 6

1 Een Stichtse familie 8

2 Bouwen aan een oliefabriek 22

3 Het dagelijks leven 40

4 Driehonderd ton per week 58

5 Zaken doen met winst uit olie 78

6 Slechte tijden: oorlog en crisis 94

7 Stoppen of doorgaan? 112

8 De laatste jaren 128

Geraadpleegde bronnen 142

Illustratieverantwoording 142

Register 143

© 2014 Otto Beujson en Uitgeverij THOTH, Nieuwé 's-Gravelandseweg 3, 1405 HH Bussum
WWW.THOTH.NL

Abbeiding omslag De Koekenfabriek in Oudewater omstreeks 1900

Gratische vormgeving Studio Hans Lemmens, IJpendam

Lithografie Bert van der Horst, BFC Graphics, Amersfoort

Druk en bindwerk Drukkerij Wilco, Amersfoort

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoerd, afgedrukt, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij THOTH, Nieuwé 's-Gravelandseweg 3, 1405 HH Bussum. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission from the publisher.

ISBN 978 90 6868 666 6

Meer dan een halve eeuw lag de geschiedenis van de Koekenfabriek in Oudewater opgeslagen in grote grijze kartonnen dozen op de zolder van een kantoor. Het betrof het wel en wee van de olieslagerijen van de familie Verloop, vanaf de eerste oliemolen in 1864 tot het jaar 1956 waarin Herman Verloop de laatste van zijn bedrijven verkocht aan Brinkers Margarinefabrieken in Zoetermeer. Als kind mocht ik wel eens met mijn grootvader mee naar de Koekenfabriek (hij was de directeur, en ik was zeven). Ik herinner mij hoe glad het er was en hoe warm. Maar ook hoe het rook in de fabriek, in het ketelhuis en in de timmerwerkplaats en hoe het eruit zag: de zoevende stoommachine, bewegende delen van glanzend staal met blinkend gepoetste kopereen ollepotjes.

In 2013 hield de Koninklijke Brinkers Margarinefabrieken op te bestaan en kwamen de dozen tevoorschijn. Een ware schat aan bewaarde bedrijfsvoering en foto's. In het Utrechts Archief bleek onder de noemer Verloop aanvullende informatie voorhanden te zijn. Reden en inspiratie genoeg om een boek te schrijven, al was het aan de late kant: van de mensen die er tot 1980 werkten waren er niet veel meer in leven. Maar alle mensen, werknemers en echtgenotes die nog leefden waren blij met de belangstelling en uiterst behulpzaam bij het invullen van het menselijke verhaal. Voor veel werknemers betekende werken in de Koekenfabriek een baan voor het leven.

Van 1880-1980, honderd jaar lang, was de Koekenfabriek de grootste werkgever van Oudewater. In de negentiende eeuw waren oliemolens een goede belegging. De firma Verloop bouwde in 1880 in Oudewater een olieslagerij die twintig maal zo groot was als de grootste door wind aangedreven oliemolens. Zolang er voldoende voorraden lijnzaad, raapzaad, mosterdzaad of hennepzaad aanwezig waren, kon de fabriek draaien en werd er geld verdiend.

De Koekenfabriek overleefde goede en slechte tijden: er waren periodes waarin plantaardige olie en veekoeken goed geld opleverden, maar het bedrijf maakte ook twee wereldoorlogen mee en de crisis van de jaren dertig van de vorige eeuw. In 1980 sloot de fabriek in Oudewater: de landen die de grondstoffen leverden, gingen er zelf olie uit persen en maakten de import bij ons duurder. Wat honderd jaar daarvoor een van de grootste olieslagerijen van Nederland was, was gaandeweg te kleinschalig geworden.

Deze publicatie is bedoeld als erfbetoon aan de mensen die in de Koekenfabriek de dagelijkse kost verdienden en het ondernemerschap dat er aan ten grondslag lag. Zelf bewaar ik vele goede herinneringen aan personen die op de fabriek hebben

gewerkt, zoals timmerman Gerrit Stuart die na zijn pensionering in 1948 tien jaar lang dagelijks naar de timmerwerkplaats bleef komen om een houten miniatuur te bouwen van de olieslagerij van vóór 1917. En aan commercieel directeur Govert den Hartogh en Joop Nagtegaal, de man die de fabriek jaren voor Brinkers heeft geleid, aan baas Jappes en natuurlijk aan mijn grootvader Herman Cornelis Verloop, een bescheiden man, beheerst, vriendelijk en met een aandachtig oor.

Een woord van dank gaat uit naar allen die behulpzaam zijn geweest bij de totstandkoming van dit boek en er financieel aan hebben bijgedragen om deze uitgave mogelijk te maken. Niet in 't minst ook aan uitgever Kees van den Hoek, wiens vader en grootvader op de Koekenfabriek hebben gewerkt.

Otto Beaujon

1 Een Stichtse* familie

Een familiebijeenkomst in 1895. Hier werd het plan gesmeed om een familieregister te laten samenstellen. Het was een cadeau van de familie aan zichzelf. Zonder dat register was het onmogelijk geweest de geschiedenis

van dit boek te reconstrueren. Margaretha Geertruïda Verloop, geboren in 1829 en dochter van stamvader Cornelis Verloop, vierde in 1895 haar zilveren bruiloft met haar tweede echtgenoot, Anthonie Cornelis Steen-

hoven, met wie ze op 41-jarige leeftijd na het overlijden van haar eerste man hertrouwd was. Midden op de foto staat de jonge Herman Cornelis Verloop (toen 13 jaar oud), de latere directeur van de olieslagerijen. Voor

hem zit zijn vader, Willem Hendrik Verloop (directeur tot 1912), rechts van hem zijn echtgenote Fusina Maria Verloop-de Lange. Aan de linkerhand van Willem Hendrik zit het bruidspaar. Daarnaast met snor, dominee De

Lange met echtgenote. Naast mevrouw De Lange zit Emma Cornelia Lange, geboren Von Hartwig. Daarnaast een onbekende dame en uiterst rechts het echtpaar Malcomesius. Het familie-register kwam gereed in het jaar 1900.

* Het Sticht (ook wel: Het Sticht Utrecht) was het gebied waarover de bisschoppen van Utrecht in de middeleeuwen als vorstelijk vorst de landsoverheersheid uitoefenden. Het Sticht is iets anders dan het bisdom Utrecht dat in de middeleeuwen een veel groter gebied besloeg. In de negentiende eeuw (en ook nu nog) wordt de uitdrukking 'Het Sticht en Stichts' (soms ook gespeld als 'Stij') gebruikt voor van alles dat van Utrecht is.

De geschiedenis van de olieslagerijen van de generaties Verloop begint bij de stamvader Cornelis Verloop, geboren op 7 september 1788 te Alblasserdam en overleden op 7 mei 1872 te Utrecht. Hij was gehuwd met Margaretha Koe-man. Zij werd geboren in Naarden op 1 november 1789 en overleed in Utrecht op 26 januari 1868. Het echtpaar kreeg twaalf kinderen. Ruim twintig jaar na Verloops dood, bij het 25-jarig huwelijk van een van zijn dochters, bood de familie zichzelf – bij wijze van zilveren huwelijkscadeau – een geslachtsregister aan, dat nog geschreven moest worden. Als auteur nodigden ze een beroepsschrijver uit. De heer G.A. Hulsebos zou het register gaan samenstellen. Hij werkte er vijf jaar aan en het boek kwam in de loop van het jaar 1900 van de pers. Hulsebos was, zegt hij zelf, inmiddels een vriend des huizes, en hij schrijft in de derde persoon (als de dienstwillige dienaar van de familie, maar met gepaste distantie): 'zeer levendig staat hem (uw dienstwillige dienaar) het eerbiedwaardig echtpaar voor den geest dat de eerste plaats in het register inneemt. Gedurende twintig jaar heeft hij den heer Cornelis Verloop en zijn echtgenoot gadegeslagen en in het verkeer met hen gedeeld. Eenheid in hetgeen het diepst in het menselijk leven ingrijpt, overtuiging op godsdienstig gebied vormde den grondslag van de nooit tusschen hen verbroken vriendschap. (...) Als een echt christelijk huisvader, een man, eenvoudig en oprecht, met

Cornelis Verloop (1788-1872), civiel ingenieur en energiek ondernemer

ruim hart en gul van aard, zoo staat de oude heer Verloop voor den geest. En zijne echtgenoot, haar heeft hij gekend als een echte oud-Hollandsche huismoeder in staat en geschikt om de lasten van een zwaar gezin te torschen, en met haren man moedig het hoofd te bieden aan de stormen des levens. Welke uitbreiding hunne nakomeling-schap gekregen heeft, blijkt uit dit register. Dat Gods zegen op hen allen rusten moge is de wensch van hun dienstwilligen vriend.'

Bij wijze van verantwoording schrijft Hulsebos verderop in het boek: Het lag niet in de bedoeling van de familieleden die het opstellen van dit register wenschten en de uitgave mogelijk maakten om het hooger op te voeren dan aangevend aan het einde der achtentiende eeuw. Wellicht zou een nauwgezet onderzoek ook de onmogelijkheid daarvan hebben doen blijken.' Hierna vervolgt hij met de opmerking dat de eerste persoon die in het boek wordt genoemd Cornelis Verloop is, 'die zijne jeugd heeft doorgebracht in Alblasserdam, de woonplaats van zijn vader Johannes Verloop en zijne moeder Meijntje Korporaal'. Misschen had Hulsebos er ook weinig zin in om bijvoorbeeld via kerkregisters het geslacht Verloop verder te gaan onderzoeken. Het algemeen bevolkingsregister werd in Nederland in 1811 ingevoerd en de auteur schrijft dat dit familieregister is samengesteld uit de opgaven die door de familie zijn verstrekt. 'De mees-

te zorg is gedragen om het zo nauwkeurig mogelijk te maken, maar er zullen wel misstellingen in zijn die men gelieve te verontschuldigen en te verbeteren.'

Het uitzoeken van de gegevens zal ongetwijfeld een lastige opgave voor Hulsebos geweest zijn, want de mensen hadden destijds weinig fantasie bij het bedenken van voornamen: men ver-noemde veelal naar ouders en grootvaders, en waar in rooms-katholieke gezinnen de kalender van heiligendagen en de namen van Peter en Meter naast die van de grootouders nog ruimere mogelijkheden boden, komen dezelfde voor-namen bij de Nederlanders Hervormde familie Verloop in de negentiende eeuw eindeloos vaak voor: Johannes, Geertruida, Margaretha, Geertruida, Willemina Margaretha, Willemina Sophia, Sophia Wilhelmina, Sophia Deliana, Johanna Wilhelmina, Klaas Maarten, Willem Cornelis, Cornelis Willem, Cornelis Jacobus, Willem Jacobus, Hermannus Cornelis, Herman Cornelis, Cornelis Johannes, Johannes Nicolaas, Nicolaas Johannes, Hendrik Willem, Willem Hendrik, Antonia Adriana en Cornelia. Een waar doolhof aan ver-zinsgroottes van tien kinderen.

Utrechts burgerschap

Cornelis Verloop geldt als de grondlegger van de generaties olieslagers na hem. Het was met recht een bijzondere man. Op 17 april 1815 vroeg hij het burger-

schap van de stad Utrecht aan. In die tijd mocht iemand niet zomaar een huis in de stad huren of kopen, hij of zij moest ten overstaan van de burgemeester anton van onbesproken gedrag te zijn en over voldoende middelen van bestaan te beschikken. Veel mensen die zaken wilden doen in Utrecht – er een bedrijf, berg wilden beginnen – vestigden zich in een plaats in de omgeving van de stad Utrecht. Het is opvallend dat degenen die wilden wachten op het burgerschap van de stad veelal neerstreken in het gebied aan de westzijde van de stad Utrecht (Ijsselstein, Harmelen of De Meern), terwijl degenen die in Utrecht succesvol waren geweest in zaken, naar de noord- en oostzijde van de stad ver-plaatsen als Zeist, Bosch en Duin, Huis ter Heide, Lage Vuursche en Driebergen. Een migratie over twee of drie generaties van west naar oost, via Utrecht. De aanvraag van Cornelis Verloop voor het burgerschap van de stad Utrecht hoefde slechts vier dagen te duren. Daarna werd hem door de toenmalige burgemeester mr. P.H. Schot de eed op het Utrechts burgerschap afgenomen. Dat dat zo snel kon, was te danken aan een verklaring van vier vooraanstaande Utrechtse burgers: Modderman, Kraamwinkel, Van Veersen en Hoogveen: 'alle fabriekanten en kooplieden te Utrecht woonachtig, verklaren bij deze in oprechtheid (...)' dat aan hun sedert

Stadhuis van Utrecht

meer dan dertig jaren van zeer nabij bekend is de heer Cornelis Verloop Senior die bij hen bekend staat als en zedig en braaf man, eerlijk en geheel van goeden voortreffelijkste bouw- en werktuigkundigen die door zijne ervaring zoo binnen als buiten 's lands in Engeland, België, Duitschland en Frankrijk door de uitvoering van een zeer groot aantal werken van onderscheiden aard gepaard bij zijn menschelijk genie, gezegd kan worden dat zijne kundigheden en zijn roem gevestigd te hebben. Dan volgt een indrukwekkende opsomming van alle werken waarbij Cornelis Verloop architect, aan-

stoommachines (in 1825!) en een groot aantal vijzels met gaande werken en aanhoort gebouwen in Noord-Holland; in zijne ijzergieterij vervaardigde hij vanaf toren van Loenen aan de Vecht weer recht op (die hielde 1,5 el – ongeveer één meter – over). Verder verklaarden de vier referenten dat Verloop molens had gebouwd voor het Russische gouvernement, dat hij octrooien voor bemaling bezat en dat hij op het moment van aanvraag van het Utrechts burgerschap bezig was met de bouw van 'eene dubbele oleslagerij, eene snuifkapperij, eene tras-malerij en twee pelwerken'.

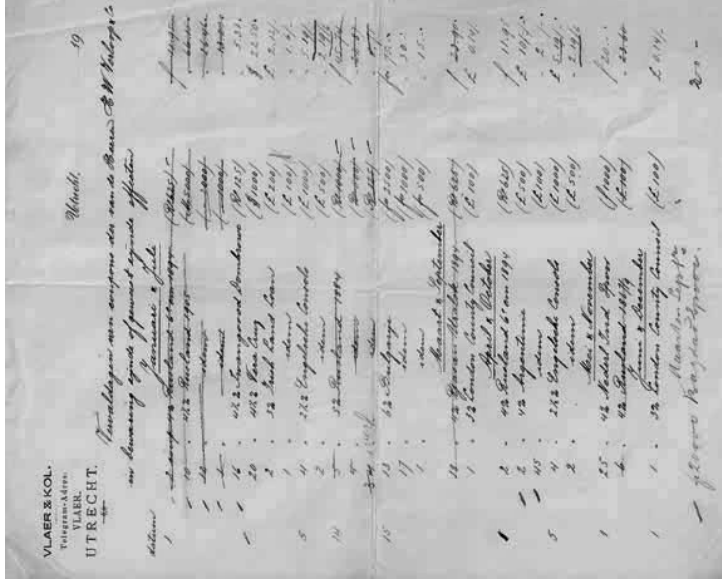
In 1817 bouwde Cornelis Verloop een ijzergieterij in Utrecht bij de Waardpoort. Tien jaar later werkten er vierhonderd mensen in wat inmiddels uitgegroeid was tot een machinefabriek. In 1840 verkochten Cornelis en zijn oudste zoon Johannes het bedrijf voor 80.000 gulden en gingen hun geluk zoeken in Rusland als groot-aanemers van civiele werken, waterwerken en spoorwegen.

Stamvader Cornelis en zijn vrouw Margaretha kregen twaalf kinderen, waarvan er drie jong overleden zijn. Twee volwassen dochters en één zoon overleden eerder dan hun vader. En aangezien Cornelis geld gestoken had in de onderneming van zijn twee zoons, waren er bij zijn overlijden in 1872, behalve de twee ondernemers zelf, nog vier erfgenamen: twee zoons en twee dochters. Een van die zoons, Johannes

H.H. Verloop, stond bij zijn overlijden in 1904 zijn aandelen af (bij cessie, niet bij testament) aan zijn neef Willem Hendrik Verloop, de toenmalige directeur van de oleslagerijen. Zo bleef het geld in de familie.

Zowel Johannes Verloop (1815-1891), de oudste zoon van stamvader Cornelis Verloop, als zijn broer Hendrik Willem werken bij de bouwonderneming van hun vader in Rusland. Bij terugkomst in Nederland kon Johannes aan de slag als ingenieur bij de Spoorwegen. Onderzaken had hij behoorlijk veel geld meegebracht uit Rusland, dat hij op een rendabele manier wilde investeren. Al het geld dat ze niet voor hun levensonderhoud nodig hadden, werd belegd in obligaties.

Hoewel geld ze precies hadden weten we niet, maar in de zakelijke boekhouding is bijvoorbeeld een lijstje verzeild geraakt met een opgave van de bank van het privé-aandelenkapitaal in 1906. Het is een brief met vervaldagen die beheerder Vlaer & Kol op 31 mei 1906 aan Verloop stuurde. Hoewel het slechts een momentopname is, geeft het wel een indicatie van het vermogen van de familie, dat de borg vormde voor de zakelijke investeringen in onroerend goed, machines en grondstoffen. Verloop had op dat moment de hiermaast weergegeven obligaties, waarbij bedacht moet worden dat tot 1918 de wisselkoers van de Europese valuta ten opzichte van de gulden 2:1 was. Van het lijstje konden in totaal 260 coupons worden verzilverd.

Een memo van de bank Vlaer & Kol aan de firma H.W. Verloop met daarop aangegeven welke coupons konden worden verzilverd. Behalve staatsleningen van diverse landen staan er ook spoorweg-aandelen bij (uit Rusland, Nederlands-Indië en van de Bagdadspoorweg).

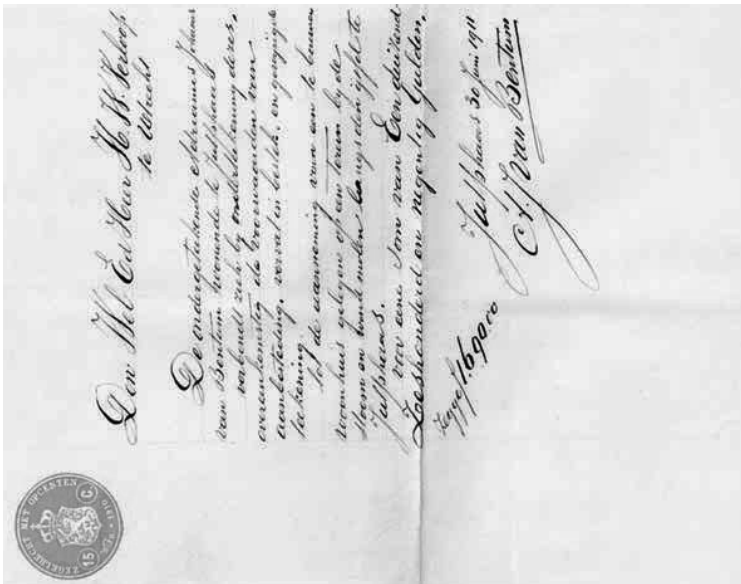

De oliemolen Het Anker in Jutphaas aan het begin van de twintigste eeuw

Een molen in Jutphaas
Van zijn belegde gelden kocht Johannes Verloop in 1864 een oliemolen in Jutphaas, en vier jaar later kochten hij en zijn broer Hendrik Willem een oliemolen in Utrecht. Zo'n oliemolen werd als een belegging beschouwd waar je als investeerder natuurlijk niet zelf in aan de slag moest, maar waar je als eigenaar met voldoende kapitaal om voorraden oliehoudend zaad te kopen wel veel winst mee kon maken. Het eigenlijke werk werd overgelaten aan de molenbaas, die vaak met de aankoop van een molen mee kwam.

In 1864 stond er aan de Doorslag in Jutphaas een oliemolen te koop. Adriaan Baesjou, een zakenman uit Dordrecht, had op dat moment meerdere molens. Hij had er zojuist drie gekocht, waaronder molen Het Anker in Jutphaas, te exploiteren, maar door te verkopen. Hij had de drie molens in één koop overgenomen van Jacob de Haan, een Rotterdamse handelaar die ze in commissie had voor de weduwe van de vorige exploitant. Die eigenaar, Samuel Tierie, was verdronken: zoals altijd een onverwachte en onaangekondigde dood. Tierie was zelf geen molenbaas geweest maar geldschiet. Hij had de molen sinds 1847 in bezit. De handelaars die de molen aan Johannes Verloop te koop aanboden konden hem, met medewerking van de weduwe Tierie, zodoende wel een beeld schetsen van het profijt dat Tierie uit de

molen had gehaald. Volgens meerdere getuigenissen uit die tijd brachten oliemolens hun eigenaars vaak grote rijkdom. Met andere woorden: het was een uitstekende belegging als je als eigenaar de molen goed kon bevoorraden. Voor dat Tierie de molen kocht heette de molen De Voorzorg. In de nacht van 7 op 8 april 1847 was er brand uitgebroken in De Voorzorg. De houten bovenbouw ging geheel verloren, maar de stenen gebouwen eronder bleven goedgeleesd gespaard. Nog in hetzelfde jaar werd er op het stenen gebouw een andere, tweedehands molen opgebouwd. Die kwam uit de Zaanstreek; hij was oorspronkelijk in 1660 in Wormerveer gebouwd, maar was daar recent gedemonteerd. Men ging zorgvuldig met tweedehands bouwmaterialen en constructies om; zo'n molen kon als een soort bouwpakket verkocht worden en door een molenbouwer die zijn stiel kende weer worden opgebouwd op een passende fundering. Een windmolen als bouwpakket wordt beschreven door Herman de Man in zijn roman *De barre winter* uit 1890. In Jutphaas kreeg de molen de naam Het Anker en aan het eind van 1847 kon er weer gemalen worden. Johannes Verloop, en later Willem Hendrik Verloop, lieten de exploitatie over aan hun molenbaas. Tussen 1864 en 1916 werd er lijnzaad of maanzaad geslagen. Daarna werd het wiekenkruis eraf gesloopt en werd het molengebouw verder als opslagplaats voor grondstoffen en veekoeken gebruikt. In 1911 liet Willem

Offerte voor het woonhuis dat Willem Hendrik Verloop in 1911 liet bouwen bij de oliemolen in Jutphaas. Hoewel er in de molen voldoende ruimte was, woonde de molenaar er zelf niet vanwege het brandgevaar en het lawaai. De offerte zou door bijvoorbeeld een schoolmeester in schoonschrift geschreven kunnen zijn – niet elke aannemer had zelf een mooie hand van schrijven.

Willem Hendrik Verloop op 26-jarige leeftijd. Vier jaar later, in 1880, zou hij de leiding over de firma overnemen van H.W. Verloop en het bedrijf tot grote bloei brengen.

Hendrik Verloop bij de molen nog een woonhuis bouwen.

Pas in 1952 werd de molen verkocht aan de Persil-fabrieken in Jutphaas. Het ging ook al jaren niet meer zozeer om de opslagruimte: in Oudewater waren in de loop der tijd grote opslagplaatsen bijgebouwd langs de IJsselkaad, ten oosten van de fabriek. In Jutphaas moesten zakken zaad en dozen koekeken met de hand opgeslagen worden, en wanneer ze nodig waren weer met de hand in een binnenvaartschip worden geladen. Het schip moest een halve dag varen om de

fabriek in Oudewater te bereiken. Tijdens de beide wereldoorlogen en de crisistijd viel er vaak ook niet veel op te slaan. Maar Herman Verloop (directeur vanaf 1912) had een zwak plekje voor Willem van Basten, de man die vanaf 1914 molenbaas in Jutphaas was. Willem van Basten was een paar jaar ouder, en hij had Herman Verloop in september 1888 als jongetje bij de hand genomen toen Herman voor 't eerst naar school ging. Van Basten had dat twee jaar lang gedaan, tot hij zelf als twaalfjarige van school af ging om te gaan werken. Herman Verloop nam Van Basten in 1914 in dienst als molenbaas. De molen werd pas in 1952 verkocht; Van Basten was toen 75 en hield op met werken.

Een watermolen in Utrecht

Hendrik Willem Verloop, terug uit Rusland, kocht ook een oliemolen, genaamd Het Scheprad, aan het Zwarte Water in Utrecht-Noord. Alle onroerend goed en machinerieën, dat wil zeggen in Jutphaas en in Utrecht, werden vervolgens ondergebracht in de vennootschap onder firma H.W. Verloop & Co. Die '80 waren in de eerste plaats Johannes Verloop, en verder zoals destijds gebruikelijk, familieleden (vader, broers en zussen) die een financieel aandeel – vaak een uitgesteld erfdeel – hadden in de firma, en die zich dan als vennoot tijdens de jaarlijkse aandeelhoudersvergadering al dan niet pleegden te roeren. In de notariële akte van de aankoop van de

Utrechtse oliemolen Het Scheprad komt een zinsnede voor die daarmee verband houdt: 'hij (Hendrik Willem) koopt het onroerend voor zich of zijnen lastgever welke hij zich voorbehoudt binnen den wettelijken termijn nader te noemen, zich of zijnen lastgever verbindende tot de betaling der door hem uitgelopen koopsom'. Kort daarna is de akte van oprichting van de vennootschap gepasseerd, waarmee de 'lastgever' benoemd is. De voorgeschiedenis van deze watermolen gaat terug tot 1668, waarbij de molen meerdere malen van gedaante is veranderd: pelmolen, moutmolen, cementmolen, snuifmolen en oliemolen. Saillant detail daarbij is dat degene die in 1868 de molen te koop aanbood, jhr. Van den Bosch, burgemeester van De Bilt was en op het landgoed Jachtlust woonde. Uit de archiefstukken blijkt dat Van den Bosch naast zijn baan als burgemeester ook in onroerend goed handelde. In 1865 had hij de molen en omgeving op een openbare veiling gekocht nadat de vorige eigenaar overleden was.

De notariële akte van 22 juni 1868 maakt duidelijk wat Hendrik Willem Verloop kocht:

'Op heden den twee en twintigsten Junij achtthienhonderd acht en zestig is voor mij, mr. Hendrik Adriaan Reimier Vosmaer, notaris ter standplaats Utrecht gecompareerd: De hoogwelgeboren Heer jonkheer Hendrik van den Bosch grondeigenaar wonende te Utrecht, aan mij notaris bekend,

Watermolen Het Scheprad in Utrecht omstreeks 1914. De stuw van de watermolen staat er nog en de inlaat naar het waterwiel zit rechts in de hoek van de kademuur. Op de achtergrond het hoge pakthuis.

Oliemolens De Rijzende Zon, of kortweg De Zon, aan de Kleine Koppel in Amersfoort.

welke Heer comparant verklaarde voornemens te zijn om op zaterdag den zeven en twintigsten Junij dezès jaars namiddags ten een ure te Utrecht aan het Locaal van den verkoopingen achter Sint Pieter, wijk F nummer 363 ten voorstaan van mij, notaris, in publieke veiling te brengen, Den Moolen genaamd 'Het Scheprad' met de door waterkracht gedreven fabriek, de gebouwen bestaande in eene op groote schaal ingerichte dubbele olieslagerij met drie oliebakken bekwaam om ongeveer duizend vaten olie te bevatten, eene cementmakerij en kalkblusscherij, eene fineerzagerij en eene grutterij met zeer ruime pakhuizen, bergplaatsen, zolders en verdere localen, alles met de molenwerken, machinerieën en werktuigen met de erven en gronden daaraan behoorende, staande en gelegen naast en aan elkander te Utrecht buiten de Weerd in de Noorder Voorstad aan het zoogenaamde Zwarte Water

en van Hendrikus Bol uitdrager, beïden de wonende te Utrecht als getuigen bij de wet bevoegd en mij notaris bekend die de minuut van dit proces-verbaal met den Heer comparant koop en mij notaris, onmiddellijk na voorlezing hebben ondertekend met de uitzondering van de inzetters en provisioneële koopers die zich vóór de sluiting van dit proces-verbaal reeds hadden verwijderd.

Was geteekend,

Kosten zeven honderd zeventien gulden en achtentachtig cent.'

Daarmee had Hendrik Willem Verloop een 'dubbeld' oliemolen in bezit gekregen; het 'dubbeld' houdt in dat er twee slagwerken in stonden. De eerdere bidders waren misschien gekomen om een perceel tegen een lage prijs te bemachtigen: het eerste kavel bracht tijdens de eerste biedingsronde slechts honderd gulden op, maar kon dat als heersend erf om het aan een emaaft gelegen dienend erf te verkopen om van de erfdienstbaarheid verlost te zijn. De drie bidders hadden zich dan ook onmiddellijk 'verwijderd' nadat zij begrepen hadden dat Verloop er iets meer voor over had om het geheel in bezit te krijgen. De twee getuigen Kruijkamp en Bol vertielden er als getuigen bij wet bevoegd' een zakcentje aan.

Samen met zijn broer Johannes richt-

tot in de uitwatering van Oostrum op het zoogenaamde Zwarte Water welke ten noorden gelegen is.'

Tot zover de akte letterlijk. In de akte volgen nog zeventien bladzijden met voorwaarden. Er zijn bijvoorbeeld nog al wat ingewikkelde erfdienstbaarheden, zoals rechten van overpad over elkaars erven om de openbare weg te kunnen bereiken. Vervolgens wordt beschreven hoe op elk van de onderdelen van het te verkopen onroerend goed eerst afzonderlijk geboden is. De som van de geboden eindigde op 9930 gulden – geboden door drie verschillende bidders, twee kooplieden en een timmerman – en het geheel werd daarna nog eenmaal in bieding gebracht, waarop Hendrik Willem Verloop een bod uitbracht:

aan wien deze percelen door den comparant verkoper in zijn kwaliteit zijn toegewezen voor de som van tien duizend twee honderd vijftig gulden, boven de verkoopingsvoorwaarden, hetwelk door genoemden heer Verloop, alhier gecompareerd wordt aangenomen, zich of zijnen lastgever verbindende tot de betaling van den door hem uitgelofden koopprijs van tien duizend twee honderd vijftig gulden en de nakoming der verkoopingsvoorwaarden.

Waarvan dit proces-verbaal door mij notaris is opgemaakt ter plaatse voor- geschreven en gesloten des namiddags ten twee uur in tegenwoordigheid van Jan Kruijkamp stads-aanplakker

de molenbaas van de nieuw verworven oliemolen in Amersfoort. Willem Hendrik Verloop had vertrouwen in Dirk Romeijn en kennelijk ook in zijn zoon, Jan Brand Romeijn. De jonge Romeijn kwam aan het eind van de negentiende eeuw bij de olieslagerij in Oudewater in dienst, vermoedelijk van meet af aan als bedrijfsleider, en zou er veertig jaar blijven. Hij gedroeg zich formeel en

schoorsteen naast de molen te staan. In één van de pakhuizen werd een ketel geïnstalleerd om zeep te kunnen maken.

Met voortvarendheid lieten ze een locomobiel – een verplaatsbare stoom- machine – installeren zodat de molen ook wanneer er weinig water langs stroomde zou kunnen werken. Later kwam er een enorme hoge gemetselde

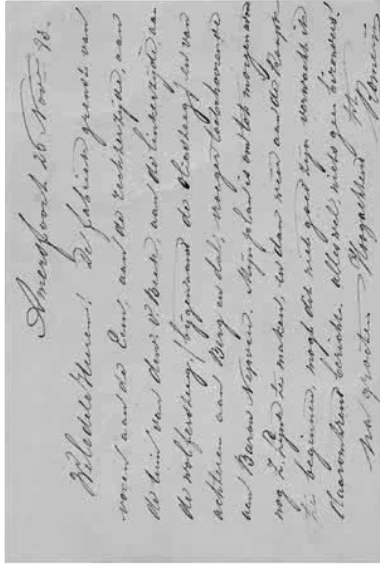
te Hendrik Willem Verloop zoals gezegd in datzelfde jaar 1868 een handels- onderneming op in plantaardige olie, oliehoudende zaden, vervoer en zeep.

In 1882 kocht Willem Hendrik Verloop voor 1665 gulden een oliemolen (De Zon) met bijbehorende gebouwen in Amersfoort. Hij nam hem over met molenaar en al: Dirk Frederik Romeijn was

Een molen in Amersfoort

In 1882 kocht Willem Hendrik Verloop voor 1665 gulden een oliemolen (De Zon) met bijbehorende gebouwen in Amersfoort. Hij nam hem over met molenaar en al: Dirk Frederik Romeijn was

bleven. Hij gedroeg zich formeel en

Op de dag van aankoop (poststempel) stuurde molenaar Dirk Romeijn een briefkaart aan de nieuwe eigenaar van 'zijn' molen. De kaart werd de volgende dag - via Zwolle - in Utrecht bezorgd.

deftig, ging altijd uiterst verzorgd gekleed en was de autoriteit van de Oudewaterse vestiging.

Oliemolen De Zon heeft dienst gedaan tot 1900, toen gingen de wieken eraf en kwam er een locomobiel in te staan. In 1909 werd J.L. van Nieuwenhuizen de nieuwe molenbaas. Er werd nog steeds gemalen, maar tijdens de Eerste Wereldoorlog viel er niks te malen, en nadien werd de molen een opslagplaats voor lijnzaad dat Verloop gekocht had en waar in Oudewater even geen plaats voor was. Ook na 11 januari 1924, de datum waarop Fusina Maria de Lange, weduwe van Willem Hendrik Verloop, de molen verkocht, bleef Verloop de molen huren als opslagruimte. Toen de Eem in februari 1927 buiten haar oevers trad, lag er een behoudlijke vrucht lijnzaad in het pakhuis. Van Nieuwenhuizen liet het natte zaad naar Oudewater brengen om het daar uit te laten persen. Het zaad bleek weinig van het water geleden te hebben, de buitenste laag was opgezwellen en had zodoende het grootste deel van de opslag van een ondoorlatende 'schil' voorzien; het binnenste bleek kurkdroog. In 1941 is de molen afgebrand.

In 1911 huurde Willem Hendrik Verloop er nog een oliemolen bij: de oliemolen Het Anker van de familie Bijl aan het Zuideinde in Delft. De huurprijs was 150 gulden per jaar, en de huur was voor vijf jaar. Verloop wilde een locomobiel (mobiele stoommachine) in de molen installeren, maar moest het

pand dan wel voor 30.000 gulden tegen brandschade verzekeren. Verloop mocht de molen als die hem beviel na afloop van het contract ook kopen. In dat geval moest hij 30.000 gulden aan de familie Bijl betalen. Blijkens de boekhoudingen over de contractperiode van vijf jaar

heeft Verloop er zijn stoommachine geplaatst en ook olie gemaakt, alleen was er in het laatste boekjaar bijzonder weinig aanvoer vanwege de oorlog. Herman Verloop heeft het contract na 1916 dan ook niet verlengd.

Rond de eeuwwisseling werd het wiekenkruis van de oliemolen De Zon gesloopt en een locomobiel (met een stalen schoorsteen) geïnstalleerd. Het huis naast de molen is gemoderniseerd.

2 Bouwen aan een oliefabriek

Een goede bank was onontbeerlijk om een olieslagerij draaiend te kunnen houden. De firma Verloop bankierde zoals vele andere Utrechtse ondernemingen bij Vlaer & Kol.

Stamvader Cornelis Verloep had in zijn dagen veel geld verdiend en dat met zekerheid belegd in effecten. Die effecten (en die van zijn ondernemende zoons) vormden de financiële basis voor de olieslagerijen en oliemolens: het effectendepot bij de bank verschafte de zekerheid voor het geld dat de ondernemers nodig hadden voor hun aankopen, inkopen en lonen die zij uitbetaalden aan hun werknemers. De molens in Jutphaas en Utrecht werden beschouwd als het 'gereedschap' waarmee de ondernemer de grondstoffen kon omzetten in producten met een meerwaarde: de jaaronzet van zo'n molen was vele malen groter dan de aankoopsprijs van de molen zelf. Je moest alleen over veel geld kunnen beschikken om de molen voortdurend te kunnen bevoorraden en zoveel mogelijk opslagruimte hebben voor zowel grondstoffen als producten: olie en koeken.

In de financiering van de zaken van de familie Verloep speelt de Utrechtse bank Vlaer & Kol de hoofdrol. Een erfbiedwaardige oude bank (opgericht in 1692), die veel toonaangevende klanten in het Utrechtse van dienst was, zoals onder andere de Nederlandse Spoorwegen en haar voorgangers, vele voornamelijk Utrechtse en Stichtse families, en bijvoorbeeld de levensverzekeringsmaatschappij 'De Utrecht' (later AMEV/Portis). In 1870 werd in Amsterdam een filiaal gesticht onder de naam Kol & Boissevain. Dierzelfde familie Boissevain zou in 1906 het handgoed jachtlust

in De Bilt aan Willem Hendrik Verloep verkopen: een toevalligheid die echter aangeeft hoever de welgestelden in Het Sticht aan elkaar verwaant waren. Boissevain op zijn beurt had het landgoed gekocht bij de Biltse burgemeester Jhr. Van den Bosch, van wie Hendrik Willem Verloep in 1868 de oliemolen Het Schepraad in Utrecht gekocht had. De bank Vlaer & Kol legde zich vooral toe op vermogens- en zakelijk bankieren. In 1977 nam AMRO de bank Vlaer & Kol over, waarmee de naam van het toeleverdeven. Uit de eerste veertig jaar van de olieslagerijen van Verloep is weinig bankinformatie bewaard gebleven – dag-afschriften bestonden nog niet.

De familie Verloep gaf op haar beurt aandelen uit. Die waren voor de ondernemers zelf en ze vormden een vaste bron van inkomsten: een vast jaarijks rentepercentage van 5% was niet ongebruikelijk. Bij familiebedrijven was het bovendien goede gewoonte om die rente in het bedrijf te laten en te leven van een salaris. Op de balans stond tevens de nominale waarde van de aandelen de goodwill van het bedrijf: het bedrag waarvoor een belegger het bedrijf zou willen voortzetten, inclusief het overnemen van de klantkring. Bij een goed lopend bedrijf was dat meer dan de optelsom van de gebouwen en de machines. Bij overlijden gingen de aandelen van zo'n familiebedrijf naar de kinderen, die er op dezelfde manier mee omgingen. De jongste dochter van

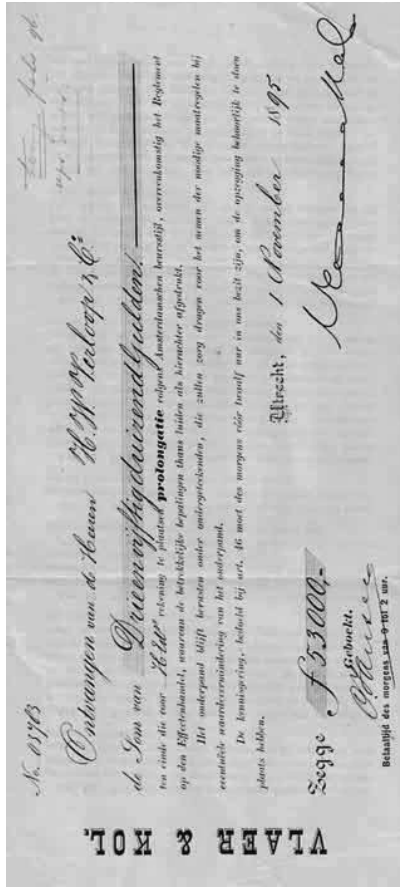
Bij zeepoeder uit de zeepfabriek van H.W. Verloep werden leerzame plaatjes uitgegeven die kinderen konden verzamelen. Uit de plaatjes over Europese munteenheden valt op te maken dat elke Nederlandse gulden tweemaal zoveel goudwaarde had als de andere Europese munten.

en verzogde de girale transacties. Met name de grotere bedragen die omgingen tussen fabrikant, commissionairs in grondstoffen en cargadoors werden aan het einde van de negentiende eeuw al graal betaald; bij bedragen tot enkele duizenden gulden was betaling in bankpapier en muntgeld nog heel gewoon.

reden. Tot 1918 waren alle munteenheden van de Europese landen gebaseerd op de zogenaamde goudstandaard. Een Louis d'Or woog evenveel als een Duitse goudmark. Nederland had daarbij als enige land een dubbele goudstandaard: ons gouden tientje woog tweemaal zoveel als een gouden munt van tien franc of tien peseta. Een Nederlands gouden vijfje woog evenveel als een Oostenrijks of een Italiaans gouden tientje. Voor elke gulden aan bankpapier lag er bij de Nederlandsche Bank tweemaal zoveel goud op de plank als voor buitenlands bankpapier van gelijke noemer. Het geld bestond uit goudstukken, zilveringen en kopergeld. Bij alle landen (met uitzondering van Nederland) was de munt (de franc, de mark, de kroon etc.) onderverdeeld in, van klein naar groot: één cent, twee cent, vijf cent, tien cent, twintig cent, vijftig cent, één franc, twee franc, vijf franc, tien franc. Bij al die munteenheden waren de stukken van één cent, twee cent, vijf cent, tien cent, twintig cent van koper, vijftig cent, één franc, twee franc, vijf franc van zilver en tien franc van goud. Alleen de Nederlandse gulden was onderverdeeld in: een halve cent (even zwaar aan koper als een hele buitenlandse cent; één cent (evenveel koper als een buitenlands muntje van twee cent); een vijfcent stuk (stuiver) dat even zwaar was als een buitenlands stuk van tien cent; een tiencentens stuk (dubbeltje), dat bij ons een heel klein zilveren muntje was, met

De halve cent
Facturen, saldi en betalingen gingen tot op de halve cent nauwkeurig, en werden ook in drie cijfers achter de komma genoteerd in de boekhouding en de jaarstukken. Het vermelden van een halve cent op een bedrag van enkele tienduizenden gulden had een

De firma H.W. Verloop & Co. betaalt f53.000,- aan de bank voor prolongatie van zakelijke leningen. Deze kwitantie geeft de omvang aan van de transacties in een tijd dat de arbeider in de fabriek tien gulden in de week verdiende.

dezelfde metaalwaarde als de buitenlandse koperen munt van twintig cent; een kwartje (een kwart gulden, 25 cent) in de vorm van een zilveren munt die even zwaar was als de zilveren munt van vijfcent (een kwart gulden); een gulden (evenveel zilver als de buitenlandse munt van twee frank); een munt van twee en een halve gulden (rijksdaalder, knaak of karnewiel) die even zwaar was als de buitenlandse munt van vijf; een gouden vijfje dat evenveel woog als de buitenlandse gouden munten van tien. Bovendien had Nederland een gouden tientje. In het buitenlands betalingsverkeer was de halve cent voor Nederland onmisbaar omdat die overeenkwam met een cent

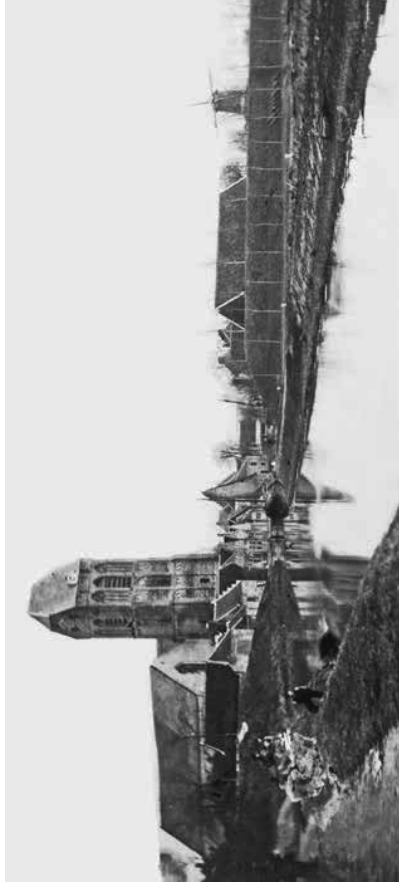
elders en omdat olieslagers veel grondstoffen in het buitenland kochten. Het verklaart ook waarom de huidige euro wel een munt van twee cent, van twintig cent, van vijftig cent en een munt van twee euro kent: het was de gebruikelijke indeling in de landen om ons heen en Nederland was een buitenbeentje met z'n dubbeltje, z'n kwartje, z'n rijksdaalder en z'n bankbiljet van 25 gulden.

Rantrekkelijke vestigingsplaats

Ondanks bittere tijden – de Eerste Wereldoorlog, de crisis van 1929 en de Tweede Wereldoorlog – bleef het vertrouwen tussen bank en cliënt on-

geschonden. Alleen in 1927 moest de onderneming (die toen inmiddels N.V. voorheen H.W. Verloop & Co. heette) een nieuw contract van zekerheidsstelling accepteren, waarbij werd bepaald hoe de bank haar greep verstevigde op alle activa van de fabriek in geval van liquidatie of faillissement. Bij de liquidatie in 1956-58 stond de bank de firma terzijde, tot het einde toe.

Met Vlaer & Kol op de achtergrond kochten Johannes en Hendrik Willem Verloop in 1880 een stuk bouwgrond in Oudewater, om daar een moderne, grote olieslagertje te bouwen, aangedreven met stoom. Zelf zo'n groot project nieuw bouwen, op een voor dat moment on-

Het bouwterrein (rechtis op de foto) voor de nieuwe olieafabriek moest nog worden afgegraven.

gekende schaal, was een onderneming van een andere orde dan de exploitatie van twee bestaande oliemolens. De aanleiding was er wel: rond 1880 brak in Europa een grote landbouwcrisis uit. Goedkoop graan uit de Verenigde Staten, waar de burgeroorlog ten einde was en de mechanisering van de landbouw al een eind gevorderd was ten opzichte van Europa, was er de oorzaak van. Na de graancrisis kwam de suikercrisis. De invoering van de kunstmest versterkte de landbouwcrisis nog eens: het netto resultaat was minder arbeidskracht per ton product. In Nederland trof de landbouwcrisis vooral de graanteelt en de veehouderij; de boterprijs daalde tussen

1870 en 1875 van zeventig gulden per vat naar veertig gulden per vat, als gevolg van de import van de overproductie van boter uit Denemarken. Voor de olieslagers, die behalve olie ook veekoeken produceerden, was de landbouwcrisis op zich geen slechte ontwikkeling: veehouders hoefden niet langer alle voor hun veestapel in de vorm van gras, hooi, haver en voederbieten zelf te verbouwen of in te kopen. De veekoeken vormden een goedkoper alternatief. De vooruitzichten waren positief, reden voor de familie Verloop om verder in de olieslagertje te investeren. Op 26 mei 1880 verkocht het gemeentebestuur van Oudewater aan de

Willem Hendrik Verloop rond 1900

voormalige stadswallen een bruikbaar industrieterrein. In 1872 was daar al de machinefabriek De Hollandische IJssel gebouwd, en voor de firma Verloop was het ook een aantrekkelijke vestigingsplaats; bereikbaar per binnenvaartschip, een goed afzetgebied voor veekoeken in alle richtingen, arbeidskrachten ter plaatse en vooral veel ruimte om pakhuizen en olietanks te bouwen. Tot van ver over de Lek kwamen al gauw boeren met paard en wagen de koeken kopen aan de fabriek. Kaaskopers namen vanuit Oudewater een volle kar veekoeken mee om ze in het buitengebied bij de boeren te bezorgen of doorte verkopen.

Op dat stuk 'industrieterrein' bouwde de firma H.W. Verloop een voor die tijd revolutionaire olieslagerij. Weliswaar was het procedé hetzelfde als dat van de zestiende-eeuwse windmolens waarmee

plantaardige olie werd gewonnen, maar de schaal waarop dat in de oliëfabriek van Verloop gebeurde was ongehoord: waar eerdere oliemolens slechts een enkel of een dubbel slagwerk hadden, had de fabriek van Verloop zestien dubbele slagwerken, aangedreven door een stoommachine. Hendrik Willem Verloop had al een 'patent' (een bedrijfsvergunning) als oliëslager vanwege de oliemolens in Jutphaas en Utrecht.

De aankoop werd opgemaakt door de Oudewaterse notaris Van Blaricum, akte 1444, 26 mei 1880. De akte begint als volgt:

'Heden den zes en twintigste mei achttienhonderd tachtig compareerden voor mij Cornelis Anthonius van Blaricum notaris in het Arrondissement Utrecht, residerende te Oudewater, in tegenwoordigheid der nagenoemde getuigen: De heeren Rijnardus Willeam Haentjens Dekker, burgemeester en Hendrikus van Dijk en Adrianus Cornelis van Aelst, wethouders der gemeente Oudewater, allen wonende te Oudewater, tezamen uitmakende het collegie van dagelijksch bestuur dier gemeente en tot na te melden handeling gemachtigd bij Besluit van den Raad der gemeente Oudewater van den vijftienden mei achttienhonderd negen en zeventig, goedgekeurd door Heeren Gedeputeerde Staten der Provincie Zuid-Holland, bij beschikking van den zeven en twintigste mei daaropvolgende,

Dewelke, in hunne voorschreven betrekkingen verklaarden bij deze, onder vrijwaring als volgens de Wet, te hebben verkocht en mitsdien in volven aan de heeren Hendrik Willem Verloop, koopman en fabrikant en Johannes Verloop Corneliszoon, inpoortwegmaatschappij, beiden wonende te Utrecht, handelende onder de firma van H.W. Verloop & compagnie, gevestigd te Utrecht en van welke beiden, de heer Hendrik Willem Verloop gepatenteerd geweest als Oliëslager, blijkens patent afgegeven door het Gemeentebestuur van Utrecht onder nummer 313, alhier mede verschenen is, zoo uit eigen hoofde als in hoedanigheid van gemachtigde van den heer Johannes Verloop Corneliszoon voornoemd, blijkens volmagt onder de hand opgemaakt en geteekend te Mariabad den een en twintigsten dezer maand en welke volmagt door den heer gemachtigde, in tegenwoordigheid van mij notaris en de nagenoemde getuigen voor echt erkend en ten blijke daarvan door hem met mij en hen te zijn getekend aan deze akte zal worden geregistreerd, die verklaarden behoeven en ten name van gezegde hunne firma, om daarop te stichten eene stoomolieslagerij, in koop aan te nemen.

En perceel grond, met de daarop staande boomen, groot ongeveer twee en twintig aren, gelegen in de gemeente Oudewater, zijnde het noordoostelijk gedeelte van den wal, nabij de gewezen IJsselpoort, belend ten noorden het Rijk der Nederlanden, ten oosten Dirk Nobel, ten westen de gemeente Oudewater en de firma De Jongh & Compagnie en ten zuiden de gemeente Oudewater volgens afpaling uitmakende een gedeelte van het perceel op den kadastralen legger van Oudewater bekend zonder sectie, onder nummer 2085, hooiland, voor het geheel groot een en zestig aren, zestien centiaren.

Volgens verklaring van heeren burgemeester en wethouders der gemeente Oudewater vrij en ontheven van alle hypothecaire inschrijvingen en aan gezegde gemeente met meer andere goederen in eigendom toegekomen door aankoop van het Domein, blijkens akte onderhands in duplo opgemaakt en geteekend te Oudewater den elfden maart achttienhonderd zeventwintig, etc etc. aangekocht voor 2.000 gulden.'

Opgvolgers

Hendrik Willem Verloop overleed op 18 november 1880. Hij heeft de fabriek in Oudewater alleen in aanbouw gezien. Desondanks zou de fabriek tot 1956 naar hem vernoemd blijven: Oliëslagerij H.W. Verloop N.V. en later Oliëslagerij

Willem Hendrik Verloop was een van de oprichters van Levensverzekeringmaatschappij De Utrecht. Het beeldmerk van De Utrecht was lachtig jaar lang een man die een boompijpje plant voor later.

voorheen H.W. Verloop & Co. Zijn neef Willem Hendrik, zoon van Johannes Verloop, nam bij het overlijden van zijn oom het heft stevig in handen.

Willem Hendrik, geboren in 1850, was sinds de aankoop van de oliemolen Het Scheprad betrokken bij de financiële kant van de grondstoffen- en oliehandel, en hij belegde de winsten in aandelen en onroerend goed. Het leek erop dat hij een andere weg zou gaan dan zijn oom en zijn vader: in 1879 (hij was toen 29 jaar oud) werd hij benoemd tot lid van de Raad van Toezicht van het Utrechts begrafenisonderwijsfonds 'Let op uw Einde'. Hij bracht lijn in de beleggingen van het fonds, en zorgde ervoor dat de Nederlandse en buitenlandse staatsobligaties gaandeweg vervangen werden door onroerend goed

en hypotheeken volgens de verdeelsleutel: eenderde (eerste) hypotheeken, eenderde Nederlandse fondsen en eenderde buitenlandse. Het werd een omvangrijk bezit. In 1883 was Willem Hendrik een van de oprichters (en aandeelhouders) van de levensverzekeringsmaatschappij De Utrecht waar het begrafenisonderwijsfonds in op zou gaan. De oprichters hadden samen meer dan 50% van de aandelen, en Willem Hendrik werd commissaris van het bedrijf. Verzekeringen waren voor hem van meet af aan zijn eerste en belangrijkste werk. Naast de dagelijkse leiding over zijn begrafenisonderwijsfonds nam Willem Hendrik in 1880 ook nog de plaats van zijn oom Hendrik Willem in en bestuurde de olie-onderneming

Briefkaart van het landgoed Jachtlust in De Bilt.

verder samen met zijn vader, Willem Hendrik en zijn echtgenote Fusina Maria de Lange kregen tien kinderen. De oudste zoon (geboren in 1877) heette ook Johan, en hij was voorbestemd om niet de olieslagerij, maar de Levensverzekeringsmaatschappij te gaan besturen. Als jurist werd Johan in 1904 adjunct-directeur van De Utrecht en in 1910 directeur. Johan Verloop was behalve aandeelhouder ook commissaris in het familiebedrijf van de olieslagerijen. Hij heeft daar op verschillende momenten, toen het in financieel opzicht moeielijk ging, een prominente rol gespeeld in het overnemen van het bedrijf: in 1928, in 1946 en bij de verkoop aan Brinkers in 1955-56. Johans zoon en kleinzoon volgden hem

de Filerulensteeg in Utrecht en Verloop voelde zich een Stichtenaar. Hij woonde op loopafstand van zijn kantoor (op het Predikherenkerkhof). Weliswaar kocht de olieslagerij een woning naast het Oudewaterse bouwterrein, maar in eerste instantie ging zijn neef Johannes Nicolaas Verloop daar wonen. Die trouwde met een Oudewaterse: Marretje van der Lee, dochter van een oud Oudewaters touwslagersgeslacht. Daarmee had hij zijn entree temidden van de Oudewaterse notabelen. Willem Hendrik voelde daar zelf niks voor. Zoals veel rijk geworden Utrechters verhuisde hij naar de zandgrond ten oosten van de stad. In 1906 kocht Willem Hendrik het landhuis Jachtlust in De Bilt van jhr. Van den Bosch en van bankier Boissevain. In 1928 verkocht zijn weduwe het huis aan de gemeente De Bilt. Sindsdien is het in gebruik als gemeentehuis.

Willem Hendrik Verloop overleed op 1 januari 1912 op 59-jarige leeftijd. In zijn werkzame jaren had hij een waar vermogen opgebouwd met zijn olieslagerijen, zeepfabriek, aandelen in verzekeringsmaatschappijen en andere fondsen, en met onroerend goed: huizen en pakhuizen in Utrecht, Jutphaas, Amersfoort en Oudewater.

Fotograaf

Oudewater had in de tweede helft van de negentiende eeuw een actieve fotograaf: de heer E.C. Rahms. Rahms was boekhandelaar en in zijn vrije tijd maakte hij

Glaesnegatieven van het bouwterrein, gemaakt door fotograaf E.C. Rahms.

Voordat de fabriek kon worden gebouwd, moesten er eerst bomen worden gekapt en de staatswal moest worden afgegraven.

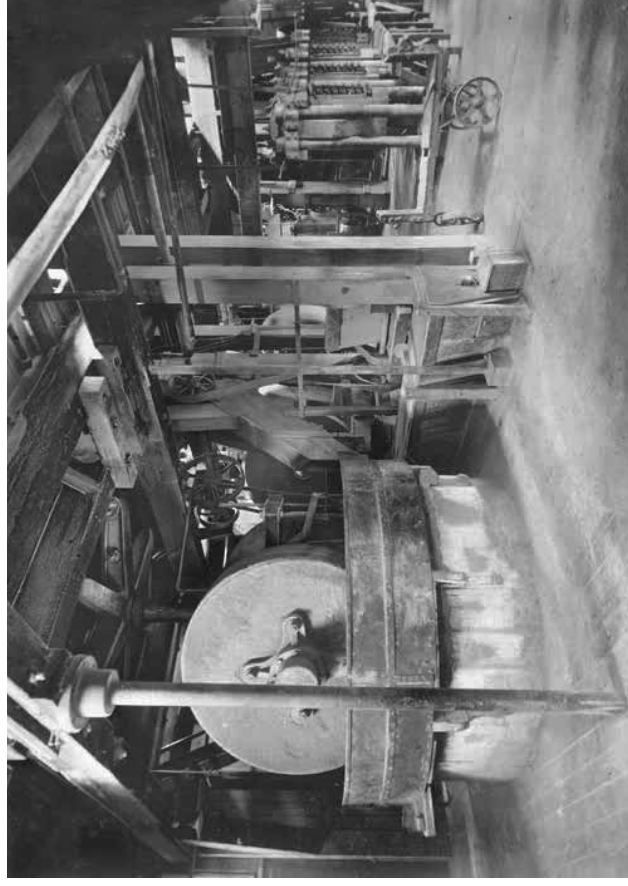

Veel negatieven van fotograaf Rahms zijn in de loop der tijd bijgewerkt, gerestaureerd of verfraaid met handmatig aangebrachte wolkenpartijen.

foto's van het dagelijks leven in zijn stad. Honderden glasnatieven van Rahms zijn bewaard gebleven en samen vormen zij een schitterend beeld van Oudewater in de negentiende eeuw. De vroegste foto's van Rahms dateren van 1860. Na 1895 zijn er geen foto's meer gevonden van zijn hand. Dat wil zeggen dat de bouw van de twee grote negentiende-

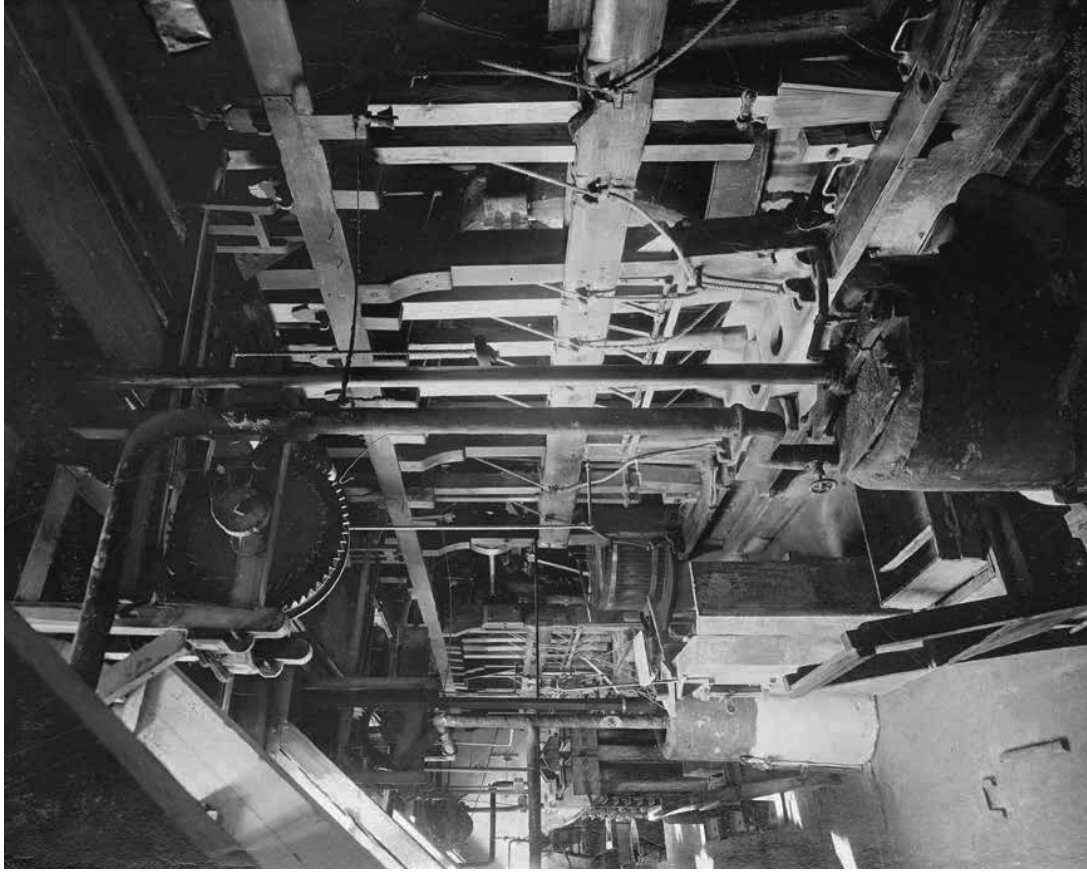
eeuwse industrieën in de stad, de machiefabriek De Hollandsche IJssel en de olieslagerij van de firma Verloop, beide middenin de actieve periode van Rahms' fotografisch beeldverslag van Oudewater vallen. Maar Rahms had blijkbaar niet veel op met de nieuwe fabrieken. Er is slechts één glasplaat waar min of meer bij toeval de gevel van de nieuwe

olieslagerij op staat, over de bouw is er niets. Foto's van de stadswallen van Oudewater zijn er wel en de plaats waar later de olieslagerij zou verruizen staat ook op glasnegatief. Opmerkelijk is dat Rahms bijvoorbeeld wel een groot aantal foto's heeft gewijd aan de bouw van de rooms-katholieke St. Franciscuskerk (vanaf 1873).

Een liggende molenstein van tien ton met twee verticale stenen erop diende om het zaad te pletten.

Het slagwerk: de tas met zaad zit onder het metaal en handvat, daarnaast de loswrig en de wig met de slagheei. De slagteiler bestond uit een tandwiel en een beelsteje.

De nokkenas: aangedreven met een brede riem, heft beurteelings alle heien die in gebruik zijn. Ondanks het gebruik van hardhout, sletten de nokken snel. Ze zaten vast met een houten wig en konden snel vervangen worden.

Revolutionaire olieslagerij

De nieuwe olieslagerij zou er een worden die met een stoommachine werd aangedreven, maar de manier om de olie uit het zaad te krijgen, verschilde in 1880 niet van die van de eerste oliemolens uit de zestiende eeuw. In 't kort kwam het er op neer dat het oliehoudend zaad (raapzaad, koolzaad, mosterdzaad, henepzaad en zonnebloempitten – maar bij Verloop hoofdzakelijk lijnzaad) eerst

werd geplet en daarna werd het, verpakt in een leren tas, onder een zware eiken heipaal 'leeg geslagen'. Het zaad werd geplet op een zware, liggende molensteen waar twee staande molenstenen rondjes op reden. Zo'n samenstel van drie molenstenen heette een kolleganger. Tijdens het pletten werd het zaad warm en er moest eigenlijk altijd water bij gegoten worden om het smeuiig te houden: de dosering was het vakman-

schap van de maalder. De tweede stap in het proces was het verhitten van het geplette zaad: hoe warmer, hoe vloeibaarder het vet werd dat in het zaad zat en hoe gemakkelijker het er vervolgens uit geslagen kon worden. In de oliemolen werd het zaad in een pan op een fornuis verhit, in de oliefabriek gebeurde het verwarmen met stoom. Het effect was hetzelfde. In stap drie werd het opgewarmde zaad verpakt in een leren tas

Het geplette zaad werd met stoom voorverwarmd in kleine ovens om de olie vloeibaarder te maken. De stoomleidingen waren geïsoleerd met golfkarton en gips.

(waar ongeveer tien kilo zaad per beurt in kon). Aan de onderkant zaten gaatjes in de tas, waarlangs de olie eruit kon druppelen. De oliemolen had dan een stevige houten koker, het slagblok, waar de tas rechtop werd ingezet. Dan werd er naast de tas een zware houten wig in het slagblok geslagen. Daarvoor had de oliemolen een hei, een zware elkenhouten balk die door het drijfwerk van de molen telkens een halve meter werd opgetild en dan met een klap op de wig viel. Na vijftig slagen werd de wig weer losgeslagen met een contrawig, die bediend werd met een eigen hei. In de leren tas zat dan een koek van uitgeperst zaad. Het heien werd dan nog een keer herhaald; de koek werd opnieuw verkruid, opnieuw verwarmd, opnieuw in een leren tas verpakt en opnieuw geslagen – de naslag –, in een ander slagblok met een steilere wig, waarin de aanlegdruik nog hoger was. Dan kwam er nog wat olie uit.

Het behoeft geen betoog dat het 'slaan' van de olie enorm veel lawaai maakte. Je had er een robuuste molen voor nodig en dan viel de massief elken hei vijftig keer per minuut op de wig in het houten slagblok. De hele molen daverde op zijn grondvesten: er zijn oliemolens gevonden die met niet minder dan zestig houten palen onder het slagblok onderheid waren. Herman de Man (1906-1946) noemt in zijn streekromans rond Oudewater meermaals teltopps de herrie van de oliesslagerij van Verloop:

Moderne stoommachine
In Oudewater zou de nieuwe oliesslagerij er en worden met grote kollegangers, met grote stoomverhitters en tweemaal zestien slagwerken op een rij. Het geheel moest worden aangedreven met stoom. De gebruikelijke installatie uit die tijd was een stationaire stoommachine (= met vast toerental) die via een stelsel van assen en riemschijven de afzonderlijke machines in de fabriek aandreef. In 1880 had Nederland al een eigen hoogwaardige machinebouw-industrie met namen die een begrip waren: Louis en

Frans Smulders, Stork, Jaffa, Fijenoord, Werkspoor, Backer & Rueb. Ten opzichte van windkracht had de stoommachine het voordeel dat de werking niet afhankelijk was van de wind en dat de vermogens vele malen groter konden – er stond feitelijk geen maat op de afmetingen en de capaciteit van stoommachines. Stoommachines waren betrouwbaar, en tot halverwege de twintigste eeuw voor

grootschalige industriële toepassingen een betere keuze dan elektromotoren, die vaak afhankelijk waren van ondegelijke netwerken voor krachtstroom. Toen de firma Verloop halverwege de jaren dertig een klepmolen op krachtstroom wilde aanschaffen, bleek het gemeentelijk energiebedrijf van Oudewater niet in staat de krachtstroom te leveren – het begin van een moeizaam traject dat enkele jaren duurde en de klant een klein fortuin gekost moet hebben.

De eerste stoommachine van Verloop in 1880 moet een vermogen van ongeveer 120 pk hebben gehad. De fabriek, een organisch geheel van één krachtbron, en een groot aantal productiemachines en installaties voor intern transport, zoals een moderne raffinaerij, permanent in onderhoud, in revisie en in nieuwing.

Tegen het einde van de negentiende eeuw deden hydraulische persen hun intrede: deze machines van gietstaal konden veel grotere hoeveelheden ineens uitpersen, een besparing op de arbeidskosten. Per persing konden twaalf

De 'loeden nagel', smeltheiligheid van de stoomketel.

De stoommachine is toen buiten bedrijf gesteld, gedemonteerd en verkocht aan de firma Smulders in Tilburg, die de smeetolie voor de machine leverde en die geïnteresseerd was in het smeersysteem en de applicatuurs om andere machines mee aan de praat te houden. De aandrijving werd vanaf dat moment verzorgd door één grote krachtstroommotor. In 1973 ging het grootste deel van de fabriek door brand verloren. De centrale aandrijfunit bleef daarbij weliswaar gespaard, maar werd bij de wederopbouw toch vervangen door 130 afzonderlijke elektromotoren met reductiekasten voor elk van de machines en transportsystemen: niet alleen omdat bij de brand het vrijwel complete drijfwerk van de fabriek verloren was gegaan, maar ook omdat totale uitval van de fabriek daarmee onmogelijk was geworden.

De grootste verandering ineens vond plaats in het oorlogsjaar 1917, toen de oude houten slagwerken afgebroken werden en de stoommachine werd vervangen door een modernere met 250 pK (gebouwd bij Vandekerckhove in Gent) en een nieuwe stoomketel van Ter Horne in Bedum. De fabriek ging verder met uitsluitend hydraulische persen, maar bleef nadien ook regelmatig maalwerken, walsen en persen vervangen door modernere. De stoommachine, die via riemschijven en drijfriemen aan meer dan honderd machines en de transportinstallatie het vermogen leverde, was eind jaren zestig nog altijd de belangrijkste krachtbron, tien jaar nadat Brinkers Margarmefabrieken in Zoetermeer de olieslagrij had overgenomen. En dat terwijjl Brinkers met voortvarendheid begonnen was met het vernieuwen van het machinepark. De stoommachine is echter zo lang aangehouden omdat de stoomketel ook stoom leverde om de grondstof te verwarmen voor het persen.

terechtkomen, zodat er een breed, egaal en zacht vuur ontstond. Een goede stoker had de slag. Vergeleken met de stokers op zeeschepen en op een smeltreilocomotief had een stoker op een 250 pK machine, zoals bij de firma Verloop, het trouwens relatief rustig: er gingen op vol vermogen vier kruiswagens kolen per uur in. Zodra er voldoende stoom was, moest de machine met mankracht in de startpositie worden gebracht. Tormen heette dat. Op het moment dat dat moest gebeuren werden er mensen uit de ploeg opgetrommeld om dat te komen doen. Liep de machine, dan kon de distributie ingeschakeld worden – vanaf de krukas van de stoommachine ging het vermogen via zes snaars naast elkaar naar de eerste distributie-as. Vandaar konden de drijfriemen naar de twee grote distributieassen op zolder aangespannen worden.

Elke drijfriem vanaf de hoofdassen had een eigen hendel om het bijbehorende apparaat in bedrijf te zetten. Het geheel van opstarten en voldoende vermogen opbouwen en houden om alle machines gelijktijdig te kunnen laten draaien, kostte ongeveer een half uur. Stoomketel stoken – het was een vak. Jan Oosterlaaken (in dienst van 1954 tot 1980) vertelt daarover: 'Jo Geurts kon dat als de beste, dat was een uitstekende stoker. Klaas van den Heuvel had het minder goed onder de knie. Dan was er onvoldoende druk, en kwam hij de fabriek in rennen: "Jonngens, gooi de walsen er uit, ik heb niet genoeg stoom!"'

Weekstaat

Op de weekstaat was een rubriek ingeruimd voor de stoommachine: hoeveel het verbruik was geweest, en wat er eventueel aan onderhoud of reparaties had plaatsgevonden. Deze 'staat van niet-gewerkte uren' had zowel betrekking op de machine als op de mensen op de werkvloer, die zonder stoom ook niet gewerkte konden. De niet-gewerkte uren gaven een beeld van de betrouwbaarheid van de stoommachines en de aandrijving met behulp van drijfriemen. Onderstaand lijstje met mankementen is ontleend aan tien jaren weekstaten. Veel ging er niet stuk – er stond soms veertien weken achteren 'geene' (verloren uren) op de lijst. Soms kondigde een ingrijpend mankement zich aan: dan stond er de eerste week dat er oponthoud ge-

weest was door een warm gelopen kruklager. De week daarna nogmaals: heet lopen van de krukas, en weer enkele dagen later brak er een bout van het kruklager en dan moest er twee dagen dag en nacht doorgewerkt worden aan het vervangen van het complete lager: '20 minuten voor verwisseling slijfplaatje stoomverdeling, 35 minuten door verstoppen smeeroliepijpje hoogedrukshuifstoommachine, 9 uren voor waterverversching stoomketel, 10 1/3 uur door heelloopen lager naast groote wiel hoofdas machinekamer, 4 uren voor aanhalen hoofddriem stoommachine,

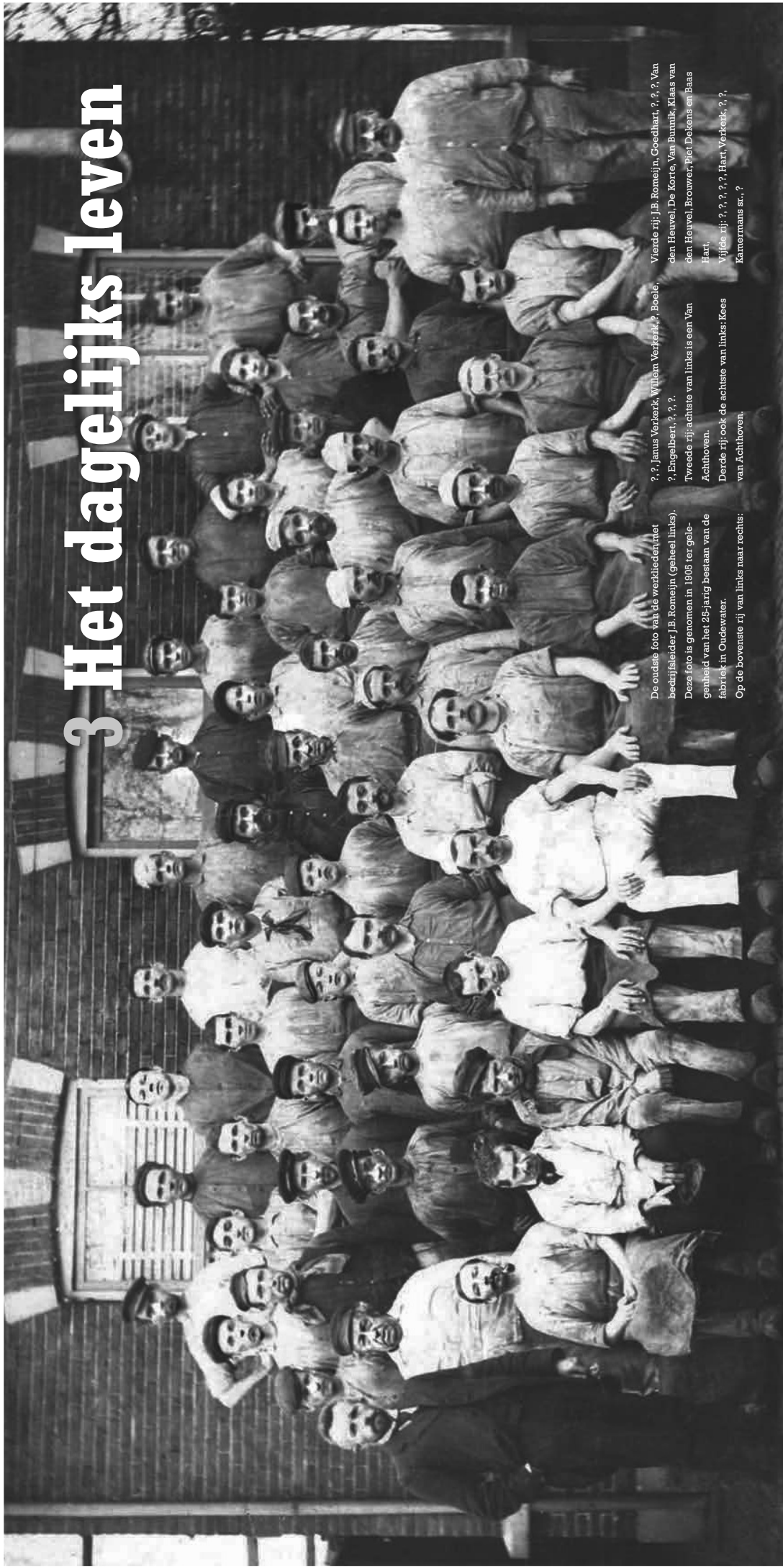
De 'heftigste' reparatie die in alle jaren eenmaal voortgekomen is, is de vervanging van de 'loeden nagel', de smeltheiligheid van de stoomketel die moet voorkomen dat de ketel verbrandt vanwege een te lage waterstand en oververhitting. Die smeltheiligheid of 'loeden nagel' is een messing plug die in de bodem van de ketel geschroefd zit. In de plug zit een kern die bestaat uit een legering van tin en lood, met een smeltpunt rond de 250 – 300 graden Celsius. De 'loeden nagel' zit op een verhoging in de bodem van de stoomketel. Normaal zit hij onder water, maar zodra hij droog valt (wat betekent dat er nog maar heel weinig water in de ketel zit) smelt de

loeden kern en ontsnapt de stoom door de opening die zo vrijkomt. Die wordt dan in de vuurkast geleid, waardoor het vuur dooft. Het smelten van de 'loeden nagel' mag eigenlijk niet voorkomen als het bedienend personeel de watermeter nauwlettend in de gaten houdt. Maar bij een lekkende watertoevoer of het breken van een drijfriem naar de waterpomp kon het soms snel gebeurd zijn.

De tweede beveiliging op de ketel was het overdrukventiel dat ervoor moest zorgen dat de stoom weg kon als de druk om wat voor reden dan ook te hoog opliep. Maar als het overdrukventiel zijn werk goed deed, kon de machine na het vaststellen van de oorzaak gewoon weer gebruikt worden. Dat was, zoals gezegd, anders met de smeltheiligheid: die moest vervangen worden voordat de ketel opnieuw gestookt kon worden.

Als er geen mankementen waren, stond er soms in de weekstaat een andere reden waarom er niet geperst was; 'Paaschmaandag 24 uren, Kerstmis 48 uren, Nieuwjaarsdag 24 uren, in de week van 30 augustus 24 uren voor Koninginnefeest (Wilhelmina), in de week van 11 januari 1937: 24 uur voor huw. Feest Pr. en Pr. J. & B. 9 augustus 1937 6 uur jubileum Hart, in de week van 3 januari 1937 1 1/2 uur voor gedenkdag Romeijn, in de week van 31 januari 1938: 24 uren voor geboortefeest Pr. B., 12 persingen minder voor rede der Koningin (radio)'.
9 uren voor afblazen stoom om rooster te kunnen vervangen
2 uren voor reparatie klepkast stoomketel, 2 uren door defect stoomvoedingssomp
4 persen minder door stoomgebrek, 5 persen minder door warmlopen kruklager st. mach.
3 1/2 uur door heelloopen krukas 5 1/2 uur voor breken bout kruklager stoommachine
30 uren voor vernieuwen kruklager stoommachine
tot Dinsdagmorgen 5 uur voor reparatie en schoenmaken vuren, aschkamalen en injectiewaterpijp, 1/2 uur voor aanhalen kruisloep en kruipen
6 uren voor nieuwe loeden nagel stoommachine'

3 Het dagelijks leven

De oudste foto van de werkloden, met
bedrijfsleider J.B. Romeijn (geheel links).
Deze foto is genomen in 1905 ter gele-
genheid van het 25-jarig bestaan van de
fabriek in Oudewater.

Op de bovenste rij van links naar rechts:

?, ?, Janus Verkerk, Willem Verkerk, ?, Boele,
?, Engelbert, ?, ?.

Tweede rij: a chitste van links is een Van
Achthoven.

Derde rij: ook de achste van links: Kees
van Achthoven.

Vierde rij: J.B. Romeijn, Goedhart, ?, ?, Van
den Heuvel, De Korte, Van Bunnik, Klaas van
den Heuvel, Bronwer, Piet, Dekens en Baas
Hart.

Vijde rij: ?, ?, ?, ?, Hart, Verkerk, ?, ?,
Kamermaans sr., ?